

ALMAN FAŞİZMİNİN TÜRKİYE'DEKİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Orijinal adı:

Deutsch – Faschistische Propaganda in der Türkei
Johannes Glasneck

1966 yılında Halle'deki Martin-Luther-Üniversitesi'nin "Wissenschaftliche Beiträge" adlı dizininde yayınlamıştır.

Çeviri:

Murat Çakır

Alman tekelleri 1993'de Almanya'da oluşan faşist diktatörlük ile Avrupa'daki ve sonuçta dünyadaki egemenliklerini kurmaya çalıştıklarında, Kaiser Wilhelm dönemindeki "*Bağdat Trenyolu Politikası*"na tekrar el atmışlardı. İstemeyerek te olsa, bazı bölgelerdeki yöntemlerini değiştirmek zorunda kalmışlardı. Çünkü artık karşılarında, sadece yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu değil, Britanya ve Fransız mandasındaki bölgeler ve "Entente – Emperyalizmine" karşı ulusal kurtuluş savaşını (1919 – 1923) vermiş olan genç Türkiye Cumhuriyeti durmakta idi. Ancak hedef gene aynıydı: Alman tekelleri Türkiye'yi, aynı zamanda İran ve Arap ülkelerini, "yeniden düzenleyecekleri" faşist Avrupa'ya sıkı sıkıya başlayacakları zengin ve ucuz hammadde depoları olarak görmekteydiler. Çünkü Orta Doğu ve Balkanlar, savaş durumunda, Britanya filosu okyanus ötesinde olan yolları kapasa da, Alman silah sanayini petrol, krom, bakır, mangan, yün ve tiftik ile besleyecekti. Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi, Alman generalleri, Büyük Britanya ve Fransa'nın Orta Doğu'daki konumunu ve Hindistan ile olan bağlantılarını Türkiye üzerinden tehdit etmeyi planlıyorlardı. Bunun ötesinde, Almanya'nın Orta Doğu'ya konuşlanması, Sovyetler Birliği'nin güneyinden saldıracakları olanağını da getiriyordu.

Bu nedenle faşist Almanya, ekonomik açıdan eskisi gibi zayıf olan Türkiye'yi politik ve ekonomik araçlarla egemenlik alanı içine çekmeye çalışıyordu. Kızıl Ordu'nun Kafkasya'da ve Wolga bölgesinde elde ettiği başarılar, bu amacı boşa çıkardı. Ancak faşist Almanya'nın ustaca uyguladığı diplomasisi, Ankara'nın Büyük Britanya ve Fransa ile girdiği ittifakın gerçekleşmesini engelleyebilmişti. 1930'lu yılların sonuna doğru 1921'de Sovyetler Birliği ile imzalanan "*Dostluk ve Kardeşlik Sözleşmesi*"nden uzaklaşan Ankara Hükümeti, faşist Almanya'nın etkisi ile 22 Haziran 1941 tarihinden itibaren antisovyetik tavırlar almaya başlamıştı.

Türkiye'ye yönelik faşist politika, geniş bir propaganda faaliyetince izlenmekteydi¹. Bu faaliyetler Alman diplomatlarının 1937 – 1945 yılları arasında birli oranda başarı elde etmelerini sağladı. Uygulanan faşist propaganda, özellikle kültür propagandası, Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'deki konumunu rahatlıkla geri elde etmesini sağladı. 1950'li yıllarda ekonomide, politikada ve orduda kilit noktalarına gelen Türk burjuvazisi, faşist propagandanın 1930'lu yıllarda kendi çıkarına kullandığı Alman kültürü ve biliminden etkilenmişti. Bu nedenle Türkiye'deki egemen klik, savaş sonrasında "ekonomik mucizesini" gerçekleştiren Almanya ile ilişkilerini tekrar sıkılaştırdı ve birlikte NATO'ya girdi. Almanya'nın Ankara'daki büyükelçisi Georg von Broich – Oppert 1962 yılında Almanya'nın

¹ Faşist Almanya'nın 1937 – 1945 döneminde Türkiye'ye yönelik ekonomik, politik ve askerî alanlardaki tavrı. HEINZ TILLMANN, Alman emperyalizminin İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Orta Doğu'ya yönelmesi, Doktora çalışması, Halle (Saale), 1963.

Türkiye politikasını şöyle özetliyordu: “Yüzyılın ilk yarısında sıkı bir birlikteliğe giren bu iki ulusun kader birliği, aynı zamanda bugüne kada kalmış olan değer birlikteliğinin tasdikidir”².

Almanya’nın sadece Türkiye’de değil, aynı zamanda Asya, Afrika ve Latin Amerika’nın çeşitli ülkeleri ile benzeri sözlerle ‘dostluğunu’ pekiştirmesi, bu “**değer birlikteliklerinin**” faşist propaganda tarafından nasıl oluşturulduğunu araştırmaya değer. Bu araştırma, modern kitle iletişim araçları, okullar, yüksek okullar, tiyatro ve müzik ile faşist Almanya politikasının Türkiye’yi nasıl savaş amaçları için kullandığını ve bugünkü ilişkilerinin temellerini nasıl attığını gösterecektir.

Faşist devlt aygıtı içerisinde, çalışma alanları sınırlanmayan farklı birimler yurtdışı propagandası ile ilgileniyorlardı. Yurtdışındaki diplomatik misyonlara talimatları ulaştıran temel emir – komuta merkezleri Dışişleri ve Goebbels’in Propaganda Bakanlığı’ydı. Haber ve Basın Dairesi’nin yanısıra, 1939 yılında Dışişleri Bakanlığı çatısı altında KURULAN Enformasyon Dairesi bu konularla ilgileniyordu. Savaşın başlamasıyla Hitler yurtdışı propagandasının sorumluluğunu, Propaganda Bakanlığı’nın kurumlarından faydalanmakla yükümlü olan Dışişleri Bakanı Ribbentrop’a verdi³. Bunun ötesinde NSDAP (Nasyonal – Sosyalist Alman İşçi Partisi) Dış Politika Dairesi Şefi Rosenberg’e Orta Doğu ve Balkanlar’da “Üçüncü Reich’in bereketini tanıtmaya ve İngiltere’den Afganistan’a kadar faşist çevrelerle ilişki kurma” görevi verildi⁴. Özellikle Devlet Müteşarı Bohle’nin başkanı olduğu NSDAP Yurtdışı Örgütü’nün⁵ ilişkileri iyi hesaplanmıştı. Yurtdışı örgütünün üyeleri İstanbul’daki (ve diğer ülkelerdeki) Alman derneklerini ziyaret ederek, “Nasyonaldosyalizme” bağlamakta ve propaganda – casusluk merkezleri olarak kullanmaktaydılar.

Bu merkezlerin Türkiye’deki propagandist çalışmalarının temel tezleri antikomünizme dayanıyordu. Türkiye’nin bağımsızlığına destek olan Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dostluğa ve barışa dayalı komşuluk ilişkileri, faşist Almanya’nın çıkarlarına ters düşüyordu. Bu nedenle faşist Almanya’nın propagandistleri, Ankara’nın Türkiye Komünist Partisi’ne yönelik baskılarını fırsat bilerek, Türkiye – Sovyetler Birliği ilişkilerine yeni bir dış siyasa yerleştirmeye çalıştılar. Dönemin NSDAP Yurtdışı Dairesi Müdürü Werner Daitz, bu gelişmeyi şöyle açıklıyordu: “Almanya, İtalya, Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye önce Avrupa’nın bolşevist yıkımına ve Orta Asyalı değerlerin istilasına karşı savunmaya geçtiler”⁶. Bunun yanısıra, Türkiye’nin Boğazlara yönelik “Rus tehdidi” metodu uygulanmaya başladı. 1936 yılında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında başlayan anlaşmazlıklar ve 1939/40 yıllarında Türk basınında yürütülen Antisovyet kampanya, faşist Almanya’nın girişimlerine destek oluyordu.

Türkiye’yi faşist Almanya’nın “dostu” ve “kardeşi” olarak göstermek için bugün dahi politikacılar ve tarihçiler, geçmişteki isimleri sıralamaktadırlar. Bu “kardeşliğin” temelini Prusya Kralı II.Friedrich’in Osmanlı Padişası ile yaptığı antlaşmadan ve Moltke, von der Glotz, Liman von Sanders paşalar gibi askerî danışmanlardan alması hayli ilginç. Türkiye’nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede (19393 – 1949) gibi Alman militarizmi ve faşizminin açık destekçisi olanlar, Almanya ve Türkiye arasındaki ilişkilerde bu silah kardeşliğinin hep ön planda durmasını sağlamışlardır. Hüsrev Gerede Ocak 1942’de “Prusya’nın askerî eğitiminin

² Institut für Auslandsbeziehungen, Stuttgart – Zeitschrift für Kulturaustausch, Jg. 1962, Heft 2-3.

³ JOACHIM VON RIBBENTROP, Zwischen London und Moskau, Aus dem Nachlass, Hrsg. Annelies von Ribbentrop, Leoni 1953, S. 126.

⁴ LOUIS DE JONG, Die deutsche fünfte Kolonne im Zweiten Weltkrieg, Stuttgart 1959, S. 263.

⁵ NSDAP (AO) Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – Auslandsorganisation.

⁶ WERNER DAITZ, Deutschland, die Türkei und das europäische Schicksal, in: 10 Jahre Türkische Handelskammer für Deutschland, 1938. Hrsg. Türkische Handelskammer für Deutschland zu Berlin, S. 41.

ruhu Türk erkeğinin kine tıpa tıp uymaktadır” iddiasında bulunuyordu⁷. Anca bu “ruh hali” Ankara’daki politikacı ve askerlerin, Türkiye’nin kaderini yeniden Almanya ile bir silah kardeşliğine bağlamak için yeterli olmamıştı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı esnasında Alman generalleri tarafından hor görüldüklerine inanan askerler, Almanya ile yeni bir ittifakın hata olacağını savunuyorlardı. Bu nedenle Alman propagandası 1930’lu yıllardan itibaren Birinci Dünya Savaşındaki “silah kardeşliğini” her fırsatta ön plana çıkarıyordu. Hitler bile bunu 4 Mart 1941 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü’ye gönderdiği mektupta vurguluyordu⁸. İlginç olan, Alman propagandasının silah kardeşliğini ekonomik alana da genişletmesiydi. Türkiye’nin 1938’e kadar hammadde alıcısı ve sanayi donatımı satıcısı olarak Almanya’ya olan bağımlılığın “Orient – Nachrichten” isimli dergi “*ekonomi kardeşliği*” sözcüğünü çıkartıyordu⁹.

Haziran 1933’de Hitler, TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanına, Türkiye’nin verdiği ulusal kurtuluş mücadelesini kendisine bir örnek seçtiğini söylemesinden sonra, Almanya’nın Türkiye’ye yönelik propagandasının karakteristik faşist vasfı ortaya çıkmaya başladı. Goebbels’in propagandistleri çeşitli açıklamalarda “*iki büyük ulusal kahramandaki benzerlikler*”den ve “*herşeyi tek adam ideolojisine balı olan ve Avrupa’nın yeni düzenini kuracak olan Nasyonsosyalizmin, Kemalizmin ve Faşizmin hayat kanununun doğuşu*”ndan bahsediyorlardı¹⁰. Bu şekilde Ankara’ya yakın görünmeye çalışan Alman faşizmi, Alman tekellerinin Türkiye pazarındaki yerlerini garantilemeye ve Türkiye’yi Lozan Antlaşmasını silah zoru ile revize ettirip, oluşturmaya çalıştıkları faşist “akis”¹¹ içine almaya çalışıyordu¹².

İkinci Dünya Savaşı esnasında, dünyadaki egemenliğini kurabileceğini düşleyen Alman faşizmi Türkiye politikasının temel hedefini NSDAP Basın Bürosunun 29 Kasım 1941 tarihli bildirisinde şöyle açıklıyordu: “*Avrupa’nın yeni düzeni içerisinde, Türkiye de dahil olmak üzere tüm Avrupa ülkeleri yerlerini alacaklardır...*” 7 Şubat 1943’te Ribbentrop Stalingrad yenilgisine rağmen, bu hedefin gerçekleşeceğini açıklamaktaydı¹³.

Bu araştırmada yer alan Türkiye’ye yönelik faşist propagandanın temel çizgileri, Nasyonsosyalist diktatörlük boyunca hep aynı kaldı. Ancak bazı politik gelişmeler ve savaşın getirdiği zorlamalar, propaganda da ufak yön değişikliklerine neden oldu. Türkiye’nin 1939 ilkbaharında Britanya ve Fransa’ya yakınlaşması ve 19 Ekim 1939’da ittifaka girmesi üzerine Alman basınında Türkiye karşıtı yorumlar çıktı¹⁴. Fransa’nın, Suriye sancağı hatay’ı Türkiye’ye vermesi ile bağlantılı olarak, Araplara, Türkiye’nin güneye yönelmesine karşı ihtiyatlı olmaları telkini bu yorumları izledi. Ancak faşist basının Araplara ihanet etmesi pek uzun sürmedi. Fritz Rössler 1940’da yayımladığı bir yorumunda, Türkiye’yi, Britanya – Fransa – Türkiye ittifakının tehlikelerine karşı uyarırken, şunları söylüyordu: “*Türkiye’nin doğal gelişimi ne Balkanlara ne de Kuzeydoğuya doğru gidecektir. Aksine, sadece ve sadece Güneye, yani Irak’a ve Musul’a. Ankara, politikalarını geliştirirken, bu gerçeği unutmamalı ve İngiltere ile Fransa’nın, Türkiye’nin bu doğal gelişmesini engellemelerini önlemelidir...*”¹⁵

⁷ HÜSREV GEREDİ, Die deutsch – türkischen Beziehungen, in: Zeitschrift für Politik, 32. Bd. Heft 1/1942, S. 1.

⁸ Völkischer Beobachter, 11 Kasım 1938.

⁹ Orient – Nachrichten, 1938, No. 18, S. 278.

¹⁰ WERNER DAITZ, Deutschland, die Türkei und das europäische Schicksal, in: 10 Jahre Türkische Handelskammer für Deutschland, 1938. Hrsg. Türkische Handelskammer für Deutschland zu Berlin, S.28.

¹¹ Almanya, İtalya, Macaristan ve Bulgaristan.

¹² Deutsche diplomatisch – politische Korrespondenz, No. 156, 21 Temmuz 1936.

¹³ Neue Züricher Zeitung, 6/7 Şubat 1943.

¹⁴ 24 Haziran 1939 tarihli Völkischer Beobachter ve Leipziger Neueste Nachrichten gazeteleri.

¹⁵ FRITZ RÖSSLER, Welchen Weg geht die Türkei? Dresden 1940, S 101.

18 Haziran 1941’de Almanya ve Türkiye arasında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasından dört gün sonra Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırması üzerine, iki hükümet Sovyetler Birliği’ne karşı olan ortak düşmanlıkları çerçevesine daha da yakınlaştılar. Bu dönemdeki faşist propaganda, Yunanistan’ın, Arap ve Sovyet bölgelerinin bir kısmının Türkiye’ye verileceği sözü ve Türkiye kamuoyunda Antisovyetik yaklaşımların geliştirilmesi ile Türkiye’yi Akis Devletlerinin yanında savaşa çekmeyi hedeflemekteydi. Pester Llyod gazetesinin Berlin temsilcisi olan Ernst Lemmer (1966 yılında Almanya Federal Cumhuriyeti Sürgün Almanlar Bakanı oldu), Haziran 1942’de ölen Başbakan Saydam’a ve halefi Saraçoğlu’na, “*Alman – Türk dostluğuna*” ve “*Antisovyetik ortak çıkarlara*” katkılarından dolayı övgüler düzüyordu.

Türkiye’yi siyasî etkisi altına almaya çalışan faşist propaganda aygıtının metodlarını incelediğimizde, ilk gözümüze çarpan kitle iletişim araçları ve özellikle basın olmakta. 1939 yılına kadar Dışişleri Bakanlığının Orta Doğu Dairesi Müdürü olan Werner Otto von Hentig 1940’da Türkiye’deki uygun durumu basın propagandası için kullanmaya çağırıyordu. İngiliz ve Fransız propagandasının bu şansı kullandığını ve Türkiye’de onların bakış açısının yerleşmeye başladığının altını çiziyordu¹⁶. Bu yaklaşımdan da anlaşılacağı gibi, faşist propagandanın önünde zor bir görev duruyordu. Ancak bu söylenenlerden, Alman faşizminin propaganda sorumlularının, basının önemini kavramadıkları sonucu çıkartılmamalı. Daha 29 Eylül 1936’da, Orta Doğu’yu etilemede en önemli faşist örgüt olan “Deutscher Orient Verein”, çok geniş bir okuyucu kitlesine sahip olan Orta Doğu ülkelerinde Almanya’nın propagandasının yapılması gerektiğini savunuyordu. Hentig’in talebi ise, Britanya ve Fransa’nın etkisine dikkat çekmek ve faşist propagandaya yeni bir ivme kazandırmaktı. Britanya ve Fransa, Türkiye’de “Do you speak English?”, “Parade”, “Images”, “Realité”, “La Turquie” gibi yayımlar çıkartmakta ve Anadolu Ajansını yüzde 70 oranında kendi haberleri ile beslemekteydiler. Almanya’nın ev ödevlerini yeterince yapmadığı Yurtdışı Koruma Dairesinin 18 Mart 1940 tarihli raporundan da belli oluyordu. Yurtdışı Koruma Dairesi Alman basın propagandasının yetersizliklerine dikkat çekiyor ve bundan Ankara’daki Alman Haber Bürosu temsilcisi Dr. F.F. Schmidt – Dumont (aynı zamanda Büyükelçilik Basın Ataşesi) ile İstanbul temsilcisi Walter Brell’i sorumlu tutuyordu.

Faşist Almanya bu konuda neler yapmıştı? Türkiye’de Fransızca yayımlanan “Beyoğlu” ve “İstanbul”, Türkçe yayımlanan “Yeni Dünya”, Goebbels bakanlığınca Fransızca, İngilizce, Almanca ve Türkçe yayımlanan “Signal” ve Almanca yayımlanan “Türkische Post” gazeteleri dolaysız kontrol altında idiler. İstanbul’daki Alman kitabevleri “Völkische Beobachter” ve “Deutsche Allgemeine Zeitung” gazetelerini satıyorlardı. Altı Alman haber bürosu (Deutsches Nachrichtenbüro ve Transcontinent Press gibi) Türkiye’ye çalışıyordu. Her gün çıkardıkları 4 adet günlük bülteni İstanbul ve Ankara gazetelerine gönderiyorlardı. Taşra gazetelerine ise bültenler telefon ve telegraf kanalıyla iletiliyordu. Genel haber organlarının yanısıra faşist propaganda kurumları Türkiye’ye bilim dergileri de gönderiyordu.

Alman malîsermayesi ve Türk basını

Alman faşizminin Türk basını üzerindeki etkisini incelemeden önce, Alman propaganda organlarının malî sermayenin merkezî noktaları ile ilişkilerini açmak gerekir. Bunu en iyi “Türkische Post” örneğinde görebiliriz. Bu gazete Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’ye gönderilen ilk Alman Büyükelçisi olan Rudolf Nadolny’nin girişimi üzerine kuruldu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye’de yatırım yapan ve Türkiye ile

¹⁶ WERNER OTTO von HENTIG, Der Nahe Osten rückt näher, Leipzig 1940, S. 30.

yapılacak olan ticaretten pay almak isteyen Detsche Bank gibi Alman şirketleri gazeteyle maddî destek sağlıyorlardı. Hükümetin basın bürosu, 24 Mart 1933 tarihinde verdiği raporda, gazetenin “çok açıklayıcı, yön verici ve tanıtıcı iş” yaptığını tasdik ediyordu. Bu rapor üzerine Deutsche Bank Genel Müdürü Weigelt, gazeteyle yardım olarak verilen yıllık 500.—TL’lik yardımını 1.000.—TL’ye çıkardı. Ancak gazetenin Bağdat Tren Yolu hissedarlarına verilecek olan tazminatlar konusunda Türk hükümetinden yana taraf tutması üzerine, verdikleri para yardımını tekrar 500.—TL’ye düşürerek, gazeteyi “Alman hissedarların çıkarlarını yeterince temsil etmemekle” suçladı. Weigelt faşist propagandayı kimin belirleyeceği konusunda hiç bir soru bırakmayarak, gazetenin yönünü belirler oldu¹⁷. Bu girişim üzerine “Türkische Post” gazetesinin başına yeni bir şef redaktör getirildi. Nazi partisinin sadık bir üyesi olan Heinz Mundhenke, Deutsche Bank’ın isteklerini yerine getirerek, belirtilen alanlarda “parayı verenin düdüğünü çalmaya” başladı. Bunun üzerine Deutsche Bank gazeteyle verdiği yardımı tekrar yükseltti.

Bu tip gelişmelerden daha önemli olansa, Alman diplomasisinin, propagandanın ve ekonomik güçlerin Türk gazetelerini dolaysız etkilemeye çalışmalarıydı. Her ne kadar o dönemler Türkiye halkının yüzde 80’lik bir bölümü okuma – yazma bilmese de, iktidar, sanayi ve ticaret erbabı, aydınlar ve ordu yönetimi propaganda merkezlerinin haberleri ile yönlendirilbilirdi. Gerçi bu etkileme Türk Ceza Yasasının 140. – 149. maddeleri çerçevesinde (Padişahlık ve Halifeliğin savunulması, Faşizm veya Komünizm gibi başka devlet ideolojilerinin propaganda edilmesi) yasak olsa da, Türk hükümetlerinin savaş döneminde arasıra “Türkische Post” veya “Signal” gibi yasaklamış olması, sadece savaş süresinde değişen dengeleri yakalamak için yapılan manevralardı. Oysa “Vatan” gazetesi salt Charlie Chaplin’in “Büyük Diktatör” filmindeki bir resmini yayınlaması nedeniyle üç aylığına yasaklanmıştı.

Alman Faşizmi farklı araçlarla ve çeşitli kademelerde Türkiye’deki basını etkilemeye çalışmaktaydı. Ribbentrop ve von Papen, Türkiye’deki devlet adamlarına, Türk basınının “Almanya hakkında objektif” yayın yapması için baskı uyguluyorlardı. Bu baskıların sonucu 18 Haziran 1941 tarihine yapılan ortak açıklama ile alınmaktaydı. Ortak açıklamada Almanya ve Türkiye Cumhuriyeti’nin “her iki ülkenin basın ve radyosunun Alman – Türk ilişkilerini karakterize eden, dostluk ve karşılıklı güven ruhuna uygun çalışacakları” vurgulanıyordu¹⁸. 22 Haziran 1941 tarihinden itibaren Türk basınının önemli bir kesimi – yüksek Türk şahsiyetlerin talimatı ile – Alman faşizminin dışpolitikası ve savaş politikası ile kendini özdeşleştirmişti. Ancak Türkiye’deki egemen politika savaşı sürdüren her iki kesimle de ilişkiyi devam ettirme eğiliminde olması nedeniyle, Almanya’nın bunu istemesine rağmen, Türk basını Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri aleyhine tavır almaya yanaşmamaktaydı. Bu alanda sadece Türk hükümetinin 1941 Sonbaharında Britanya Büyükelçiliğine başvurarak, Türkiye’deki propaganda faaliyetlerini azaltmasını istemesi kayda değer bir gelişme sayılabilir. 17 – 19 Kasım 1941 tarihlerinde hükümet temsilcisi Schmidt’in başkanlığında Türkiye’yi ziyaret eden bir Alman basın heyetinin “Türkiye basınının ve radyolarının yayın politikasına yönelik önerileri” belirtilen politik yaklaşım nedeniyle başarı elde edememişti. Almanya’nın Kafkaslar’a ve Wolga’ya yönelik saldırılarının yoğunlaştığı 1942 Temmuz ve Ağustos aylarında Türk hükümeti bir iade-i ziyaret yapmayı uygun bulmuştu. Türk hükümetinin basın sözcüsü Selim Sarper başkanlığındaki yüksek bir heyet Almanya’ya giderek, Berlin ve Viyana’da bir dizi görüşmeler yaptıktan sonra, Almanya’nın Doğu Cephesini ziyaret etmişti. Ancak aynı tarihlerde başka bir heyet, Büyük Britanya ve ABD’yi ziyaret ediyordu.

¹⁷ Weiget’in Reich hükümeti Basın Dairesi Büyükelçilil Müsteşarı Aschmann’a gönderdiği 15 Nisan 1934 tarihli mektup.

¹⁸ Monatshefte für Auswärtige Politik, 7/1941, S. 576.

Alman faşizmi, Türk basını üzerinde yoğunlaşan etkisini sadece Türk hükümetleri kanalıyla sağlamadı. Almanya’nın 1939 Ağustosuna kadar ve sonradan 1941’den 1944’e kadar Türkiye’nin en büyük ticaret patronesi olması nedeniyle, Alman tckelleri sadece verdikleri reklamları geri çekerek, kimi Türk gazetesinin iflasını eşliğine getirebilecek güçtüydiler. Bunun ötesinde, Türkiye’nin gazete kâğıdı ihtiyacının önemli bir bölümünü Almanya karşılamaktaydı. Alman kâğıt komisyoncuları, Almanya karşıtı ittifak güçlerinin politikasını eleştiren aşırı milliyetçi ve şövenist Türk gazetelerinin kâğıt ihtiyaçlarını öncelikli olarak karşılamaktaydılar¹⁹.

Alman faşizminin Türk basınına etkilmedeki en büyük başarısı, kuşkusuz bazı gazete sahiplerine, redaksiyonlara ve bazı gazetecilere verdikleri rüşvetler ile gerçekleşti. Almanya’nın Mart 1941’de Balkanlara saldırıyı planladığı bir dönemde, Ribbentrop 9 Mart 1941’de von Papen’e gönderdiği bir telgrafta, Türkiye’nin tarafsızlığını sağlayabilmek için, Türk basın ve radyo çalışanlarına vermek üzere bir kaç milyon dövizin reserve edildiğini belirtiyordu. Von Papen ise gönderdiği yanıt mektubunda, bu operasyonun başarı ile sonuçlandığını belirtiyordu²⁰. Bu girişimle Türk basının faşist saldırıya uğrayan komşu ülkelerin kaderine kayıtsız kalması sağlanmak isteniyordu. Rüşvet operasyonu Ribbentrop’un Alman Büyükelçiliğinde çalışan kayıbiraderi Jenke tarafından devam ettirildi. Von Papen, sonradan yaptığı bir açıklamada “Cumhuriyet” gazetesinin şef redaktörü Yunus Nadi ile yapılan bir görüşmeden sonra, gazetenin 1940 Eylülünde faşizmi öven yayınlar yaptığını belirtiyordu. Gerçi bu yayın Cumhuriyet gazetesinin bir kaç günlüğüne kapatılmasına neden olmuştu ama, 18 Haziran 1941 tarihinde yayınlanan Bsin ve Radyo Yönetmeliği rüşvet sonucu faşizm lehine yazı yaza gazetelere rahatlık getiriyordu. Bu yönetmeliğin hemen ertesinde, 19 Aralık 1941 tarihinde Yunus Nadi Alman ordularının Moskova önünde aldıkları yenilgiye rağmen, Türk – Alman dostluğunu öven yazılar yayınlıyor ve bu şekilde Alman militaristlerine kamuoyu desteği sağlıyordu²¹. Türk basını Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne yaptığı saldırı döneminde sadece Alman basın ajanslarının yayınladığı haberleri veriyordu.

1942 Yazında Alman Dışişleri Türk basınına etkileme çalışmalarını değerlendiriyordu. Türkiye’nin 18 Haziran 1941 tarihinde başlayan aksis devletlerini tutma tavrı tek parti hükümeti CHP’nin yayın organı “Ulus”a da yansımıştı. Redaksiyonda yapılan bir iş bölümüyle, iki şef redaktörden Esmer sürekli Almanya karşıtı ittifak devletlerini öven yorumlar yaparken, diğer şef redaktör Atay, Alman faşizmini öven yorumlar yazıyordu. O dönemler Fransızca “La Republique” adlı gazeteyi de çıkaran Cumhuriyet ve “Tsviri Efkâr” gazeteleri Alman dostu olarak anılıyordu. Gerçi Cumhuriyet gazetesi Almanya’nın faşizman politikasının bazı momentlerini eleştirmiş, ancak Avusturya’nın ve Sudetler bölgesinin Reich’a katılımını da desteklemişti. Bu nedenle sol politikayı savunan “Tan” gazetesi, Cumhuriyet gazetesini “Goebbels’in Avukatı” olarak suçlamaktaydı. Bunların yanısıra “Akşam”, “Vakit” ve “İkdam” gazeteleri ortada bir politika izlemekteydiler. Ribbentrop’un diplomatları tüm kinlerini, Almanya’nın faşist yayılımcı politikasını sürekli eleştiren “Yeni Sabah”, “Haber”, “Tan”, “Son Telegraf” ve “Vatan” gazetelerine yönlendirmekteydiler. Alman diplomatlarının en çok kızdıkları kişi ise, zaman zaman Türkiye’nin geleceğinin Sovyetler Birliği’nin yanında olduğunu söyleyen “Yeni Sabah” ve “Haber” gazetelerinin şef redaktörü Yaçın’dı.

Türk basınının verdiği haberler 1942’den itibaren Başbakanlık Basın Dairesine bağlanmış olan “Anadolu Ajansı” kaynaklıydı. Bu ajansın haber kaynaklarına ise Alman

¹⁹ BARBARA WARD, Turkey, New York 1942, S. 94.

²⁰ Documents of German Foreign Policy, Series D, vol.XII, S. 252.

²¹ Von Papen’in AlmanDışişleri Bakanlığına 19 Aralık 1941 tarihli metubu, DZA Potsdam, AA Presse, No. 60535, Bl. 161.

Haber Ajansı yüzde 20 – 25 ile katılırken, Reuter Ajansı haberlerin yüzde 50’den fazlasını sağlıyordu. ABD’nin savaşa katıldığını açıklamasından hemen sonra ise “United Press” ajansının etkileri artmaya başlamıştı. Türkiye Başbakanı Saydam 4 Mayıs 1942 tarihinde yayınladığı genelge ile, Anadolu Ajansı’nda çalışan yahudi kökenlilerin – toplam 26 kişi – hemen ertesi gün işi bırakmalarını istedi. Bu karar hükümet içerisinde tartışmalara neden olmuş, ama Başbakanlık Basın Dairesi Genel Müdürü Sarper’in, Almanya karşıtı ittifak ülkelerini destekleyen Anadolu Ajansı müdürü Muvaffak Menemencioğlu’na karşı yönelttiği baskı sonucunda gerçekleşmişti. Alman faşizmi bu gelişmeyi yürüttüğü yahudi karşıtı propagandanın başarısı olarak görmekte ve bunun sonucunda, düşmanı destekleyen yahudi elementlerin Anadolu Ajansı’ndan temizlenip, ajans haberlerinin istenilen yöne çekilebileceğini ummaktaydı²².

Alman faşizminin Türkiye’yeyönelik propagandası en kolay radyo kanalıyla yapılabilmekteydi. Savaş süresince Alman radyo itasyonları günde 7 defa 15’er dakikalık Türkçe yayın yapmakta idiler. Bu pogramlardan dördünü Berlin, diğerlerini ise Bükreş, Sofya ve Tiran radyoları yapmaktaydı. Programların içeriğini haberler, müzik ve eğlence yayınları oluşturmaktaydı. Yapılan yayınlar, Türkiye’de çok iyi dinlenilebilmekteydi ve müzik yardımıyla Türkiye’deki günlük kamuoyu tandansını etkileyebildiğinden, seilmekteydi. Bu yayınların yanısıra Japonya’nın Türkiye’ye yönelik yaptığı radyo propagandası, hem iyi dinlenilememesi, hem de öğretmence tavrı nedeniyle Almanya’nın kisiyle rekabet edememekteydi.

Alman radyo sanayi, Türkiye’deki pazarda tekel konumunda olduğundan, Türkiye’ye gönderilen radyo cihazları propagandanın gelişmesine katkı sağlıyordu. Sadece Türkiye için ucuz ve küçük bir cihaz yapımı planlanmaktaydı. 1942 – 1943 yıllarında, Goebbels’in Propaganda Bakanlığına bağlı olan Radio – Union GmbH şirketi, Türkiye’de temsilcilik kurma çalışmalarına başladı. Bu temsilcilik yapacağı yayınlarda hem Alman tekellerinin reklamını yapacak, hem de Alman radyo şirketleri ile birlikt “ucuz halk radyo cihazını” üretecek fabrika kuracaktı. Alman Propaganda Bakanlığı *“kamuoyunu etkileyecek bir şirketin sermayesine Radio – Union’un çoğunluk katılımını ve böylelikle Berlin’den yönetme olanaklarının çıkacağını”* olumlu bulduğundan, bu girişimi desteklemekteydi. Türk Ticaret Bakanlığı’nın başlangıçta Radio – Union temsilcisi ve Alman Ticareti Reklam Konseyi üyesi Hans Hiebler tarafından yönlendirilen bu projeye sıcak bakmasına rağmen, Mart 1943’e kadar şirketin kurulması gerçekleştirilemedi. 1942 yılı sonunda Türk hükümetinin yürürlüğe soktuğu ve özellikle yabancı şirketleri etkileyen sermaye vergisi ve sonradan savaşın adığı yön, projenin gerçekleşmesini tamamen engelledi.

Türkiye radyolarındaki durum ise, resmî basın kurumlarındakinden farklı değildi. Verilen haberlerde, savaşan tarafların sağladığı haberler, yarı yarıya toplam haberleri oluşturmaktaydı.

31 Ağustos 1939 tarihinde Alman – Türk ticarî ilişkilerinde ve buna bağlı olarak faşist propaganda faaliyetlerinde görece bir duraksama söz konusu olsa da, Fransa’nın kapitülasyonunun Türkiye’deki egemen politikayı son derece etkilemesinden dolayı ilişkiler tekrar geliştirildi. Dönemin Büyükelçisi von Papen gerek büyükelçiliklerde, gerekse de Alman klüplerinde üst kademedeki Türk şahsiyetlerinin davet edildiği toplantılar düzenlemekteydi. Bu toplantıların tek amac, “Batı Zaferi” adlı propaganda filmi davetlilere gösterilerek, Alman ordularının “yenilmezliğinin” altını çizmekti. Propaganda filmlerinin ötesinde, Alman sinema filmleri de tekrar gösterime alınmaya başlandı. 1941/42 sinema

²² KROLL an Auswärtige Amt, 4. Mai 192, AA Handelspolitische Abteilung, Nr. 68665 ve Ankara’daki Alman Büyükelçiliğinin Nisan 1942 – Aralık 1942 tarihleri arasında gönderdiği telegraflar, Cilt 2, S. 43.

sezonunda altmıştan fazla Alman sinema filmi Türkiye’de gösterildi. Senkronizasyon için gerekli olan ham filmleri IG Farben tröstüne bağlı olan Agfa – Wolfen şirketi Türkiye’ye ithal ediyordu. Ancak 1942 yılından itibaren Türk sinemalarında daha çok Amerika sinema filmleri gösterilmekteydi. 27 Ekim 1943’de İstanbul’daki Alman Konsolosluğu, senkronizasyon şirketi olan Marmara Atölyesinde sadece Amerikan filmlerinin seslendirildiğini rapor etmekteydi. İstanbul Konsolosu bu nedenle, ham film ithalinin durdurulmasını önermekteydi.

Buna rağmen, Alman faşizmi 1942 ve 1943 yıllarında düzenlenen İstanbul Radyo ve Televizyon Fuarı ile Ankara İnşaat Fuarı ve 1943 İzmir Fuarı sayesinde propaganda faaliyetlerini Türk burjuvazisine yönlendirmeyi başarabildi. Fuarlardan HansHiebler sorumlu idi. 18 Mart 1943 tarihinde hükümet temsilcisi Dr. Kroll, Hiebler’e Radyo ve Televizyon Fuarı’nı en iyi şekilde düzenlemesi emrini verdi. Propaganda Bakanlığı ve Alman Dışişleri Bakanlığı fuarlar için toplam 150 bin Türk Lirası ayırdılar. Alman çalışkanlığının ve ekonomik gücünün gösterilmesi ile, Alman ordularının Wolga’da uğradıkları hezimetini unutturmak ve halen barışı sağlayabilecek güçlü bir Almanya resmi çizilmek istenmekteydi. ABD’nin İzmir’de Radyo ve Televizyon fuarı açmak istemesi, bu girişim için ayrı bir önem taşımaktaydı. Hiebler, bu fuarlarla “*her yeni teknik gelişmeye, özellikle televizyona ilgi duyan Türklerin etkilenebileceği başarılı bir propaganda yapılabileceğini*” savunuyor ve öğretmenlerin, yönetici durumdaki memurların ve radyo cihazlarının hediye edileceği “önemli şahsiyetlerin” geniş kitleleri etkileyebileceğini hesaplıyordu.

Kültür alanındaki faşist propagandalar

Alman faşizminin en iğrenç gerçeklerinden birisi Alman teknolojisinin, biliminin ve sanat ruhunun saldırgan yayılmacılık anlayışı çerçevesinde kullanılması idi. 1942 Yazında Sovyetler Birliği’nin teslim alınacağını ve orduların Orta Doğu’ya yönelmesi gerektiğini hesaplayan savaş stratejisi ile “Kültür Politikası” arasındabağlantı gören Alman Dışişleri Bakanlığı, 24 Aralık 1942 tarihinde yayınladığı bir raporda şöyle demektedir: “*Türkiye’nin bundan sonra çok daha hızlı bir biçimde dünya kamuoyunun ilgisine maruz kalacağı varsayımından hareketle, Ankara’daki Büyükelçiliğimizin kültür politikası faaliyetlerini çeşitli alanlarda geliştirmesini zorunlu görmekteyiz*”²³.

Almanya’nın Birinci Dünya Savaşından sonra tam anlamıyla duralayan Türkiye’ye yönelik kültür politikası, Alman tekellerinin eski pazarlarını geriye alabilmesi amacıyla daha 1920’li yılların ortalarından itibaren tekrar önem kazanmıştı. Türkiye’deki Alman okul ve yüksek okul faaliyetlerini incelemek için Türkiye’ye giden Württemberg Kültür Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Dr. Löffler, 23 Temmuz 1935 tarihinde Dışişleri Bakanlığı’na verdiği raporda şu sonucu çıkartmıştı: “*İstanbul ve Ankara’daki yüksek okullarda Almanca eğitim veren sayısız profesörümüz, ekonomi, teknik ve sanattaki dallarındaki birlikteliklerimiz ve en önemlisi, İstanbul’daki Alman Kolejimiz... kanımca Almanya’nın Türkiye’deki düşünsel ve ekonomik etkisini geliştirmede çok sağlıklı rol oynamaktalar*”²⁴. Basın ve radyo kanalıyla yapılan ve kısıtlı etkisi olan günlük propagandanın aksine, bilimsel ve sanatsal alanda yürütülen faşist propagandalar, hemen belli olmayan, ancak uzun vadeli ve daha etkili sonuçlar doğurmaktaydı.

Türkiye’de 19. Yüzyılın ortalarından itibaren kurulmuş olan Alman kültür kuruluşları, Türkiye’nin egemen çevrelerinin önemli bir kesimini Alman faşizminin siyasasına ve ideolojisine yakınlaştırmayı başarmıştır. 1911 yılında liseye dönüştürülen ve 1868 yılında

²³ Alman Dışişleri Bakanlığı’nın Propaganda Bakanlığına gönderdiği rapor, 24 Aralık 1942.

²⁴ Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, Deutsche Schulen im Ausland. Nr. 6655 Deutsche Schulen in der Türkei, Kasım 1934 – Haziran 1944, Bl. 16.

İstanbul’da kurulmuş olan Alman Okulu (şimiki Alman Lisesi) “Almanya’nın reklam merkezi” olarak görülmekteydi. Başlangıçta bu “reklam” okul öğrenimine yönelikti. 1937/38 okul yılına toplam 642 öğrenciden sadece 150’si Alman kökenliydi²⁵. Bu gelenek savaş sonrası yıllarda da devam etti. 1962 yılında okulda okuyan toplam bin öğrenciden sadece 35’i Alman’dı. Öğretmenlerde ise: 71 öğretmenin 43’ü Alman’dı. Okulun her kış sömestresi içerisinde ebeveynlere, İstanbul’daki Almanlara ve mezunlarına yönelik verdiği konferanslarda ayrı bir gelenek olarak devam etmekte. Savaş döneminde bu konferanslar faşist devlet aygıtı, NSDAP ve İstanbul’daki zengin Almanlar tarafından finanse edilmekteydi.

Okulun yönetim kurulu üye listesine bakıldığında, Alman Okulunun tekeli sermaye ile olan sıkı ilişkisi gözler önüne serilmekte. 1937/38 döneminde okulun 1.Başkanlığını, Türkiye ile olan dış ticareti yönlendiren Dresdner Bank’ın İstanbul şubesi olan Deutsche Orientbank’ın Müdürü Paul Burghard yapmaktaydı. Okulun yönetim kurulu üyeliklerinde ise, Alman deniz yollarının en önemli şirketi olan Deutsche Levantelinie’nin Genel Müdürü Karsten Meves ve Türk savaş bakanlığına cephane fabrikaları kuran Wayss u. Freytag AG’den mühendis Ernst Schiller gibi isimler bulunmaktaydı. Ayrıca Alman Başkonsolosu ve memurları, faşist devlet aygıtının temsilcileri olarak okul yönetim kurulundaydılar.

Okulun Birinci Dünya Savaşından sonra (1925) tekrar açılmasından itibaren, Scheuermann müdür olarak, Preusser de müdür vekili olarak görev yapıyorlardı. 1942 yılında Alman Eğitim Bakanlığı her iki öğretmeni de “*Türklere karşı yeterince direniş gücü göstermedikleri*” gerekçesiyle görevden almayı düşünüyordu. Alman faşizmi yurtdışındaki Alman okullarında verilen eğitimi tam anlamı ile kontrol altında tutabilmek için “anavatanan öğretmen rotasyonu” ve “öğretmenlerin devletin ve partinin yurt içinde ve dışındaki tüm kurumları ile sıkı ilişkisi” zorunluluğunu getirmişti. İstanbul’daki öğretmenlerin listesine göz atıldığında, bu zorunluluğun ne denli uygulandığı daha iyi görülmekte; İstanbul Alman Okulundaki 20 Alman öğretmenden 18’i nazi örgütlerine üyeydiler.

İstanbul’daki okulun yanısıra, Mayıs 1934’den itibaren Ankara’daki Alman Büyükelçiliğinde, Büyükelçilik mensuplarının ve Alman profesörlerin çocuklarının gittiği bir okul daha kurulmuştu. Başlangıçta bu okul Türk makamlarının bilgisi dışında kurulmuş ve uzun zaman gizli tutulmuştu. Daha sonra okul özel okul statüsüne getirilip, Türk makamlarının onayı alınmıştı. Okuldaki eğitim Almanya Ders Yönetmeliği’ne göre verildiğinden, bu okula Türk öğrenciler alınmadı.

Alman okulu kanalıyla yürütülen faşist propaganda, etkisini kısıtlanan bir dizi engellemeye de maruz kalmıştı. Türkiye’deki Kemalist devrim, Türk eğitim ve ders yönetmeliklerinin yabancı okullar içinde geçerli olması zorunluluğunu getiriyordu. Ve bu yönetmelikler çerçevesinde, Alman öğrenciler de Türkçe verilen tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi ve sosyoloji derslerine katılmak zorundaydılar. Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı’nın Ekim 1932’de yürürlüğe soktuğu bu yönetmelik, 1937 Sonbaharına kadar Alman okulunda – Türk makamlarının sessiz onayı nedeniyle – başarıyla sabote edilmişti. Ancak, Avusturya ve Fransa yurttaşlarının Türk makamları nezdinde yaptığı girişimler sonucu, Alman okulu bu yönetmeliği uygulamak zorunda kaldı. Bunun üzerine dönemin Büyükelçisi Keller, Türkiye Dışişleri Bakanlığı’na ve Başbakan Celal Bayar’a notagöndererek, Alman öğrencilerin yabancı dil zorluğu nedeniyle bu yönetmeliğin büyük zorlukları çıkaracağını iddia etti²⁶.

²⁵ Orient Nachrichten, 1937, No. 6, S. 85.

²⁶ İstanbul Başkonsolosluğunun Alman Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği 22 Eylül 1937 tarihli mektup, Almanya Merkezî Arşivi (DZA), No. 6656, S.1.

Başkonsolosun bu girişimi üzerine Alman okulunda verilen Türkçe ders imtihanlarının not ortalamaları çok cömertce dağıtılmaya başlandı.

Alman diplomatlarının böylesi üçüncü, belkide dördüncü değerdeki bir konuya bu kadar yüklenmelerinin nedeni ne idi? Özellikle Türkçe tarih derslerinde kullanılan tarih kitapları eleştirilmekte ve 1941 yılına kadar her fırsatta Türkçe tarih derslerinden yakınılmaktaydı. Verilen derslerin içeriğinde Alman ordusunun tarihine ve ideallerine istenilen ölçüde değer verilmemesinin Almanya’nın çıkarlarına ters düşmesi olarak nitelendirilmekteydi. Alman Eğitim Bakanlığı’nın 1941’de yazdığı bir raporda, Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak “*Türkçe tarih kitaplarında Alman – Türk silah kardeşliğinden veya Çanakkale savaşında Alman subaylarının önderliğinde yürütülen sert çatışmalardan bahsedilmemektedir... Aynı şekilde Filistin’deki ve Kafkaslar’daki savaşlarda Alman askerlerinin varlığına değinilmemektedir*” şeklinde serzenişte bulunulmaktaydı. Ancak Türkçe tarih kitapları çok daha “ileri” giderek, Birinci Dünya Savaşında Alman generallerin her zaman kendi çıkarlarını önplanda tutarak Türk askerlerini kurban ettiklerini yazmaktaydı. İlkokul 4. Sınıf için hazırlanmış olan bir tarih kitabında “*Almanların sürekli Türklerin işlerine karışmış oldukları ve Türkiye’yi kullanmaya çalışmış oldukları*” tespiti yapılmaktaydı. Bu gelişme Alman Başkonsolosunu hayli kızdırmış olacak ki, 14 Mart 1938 tarihli raporunda “*Türklerin gelişen özgüveninin Almanya’yı Birinci Dünya Savaşında alınan yenilgiden suçlu tutmasının kabul edilmez bir küstahlı olduğunu*” yazarak, bu “küstahlığın” bir de gereksiz övmelerle mükâfatlandırılmaması gerektiğini söylüyordu.

Türkçe tarih kitaplarına karşı Almanca derslerde verilen içeriklerle bir denge oluşturmaya çalışılıyordu. Alman Eğitim Bakanlığı’nın dosyalarında yer alan raporlardan, ayıca Türk öğretmenlere, tarih derslerini Almanca derslere uyarlamaları konusunda baskı yapılmış olduğu anlaşılmakta. Örneğin Müsteşar Yardımcısı Bense, 1942 okul sezonunun bitiminde, Türkçe tarih öğretmenlerinin Versailles Antlaşmasını Almanca derslerdeki terminolojiye uygun olarak verdiklerini rapor etmekteydi.

Yüksekokullar

Türkiye hükümetleri 1920’li yılların sonuna doğru özellikle Alman bilim adamlarını ülkeye çağırıyordu. Almanya’nın Birinci Dünya Savaşını yenilgiyle bitirmesinden dolayı, genç cumhuriyet için en tehlikesiz yöntem muhakkak ki buydu. Türkiye’ye gelen yüksek okul profesörlerinin, kendi dallarındaki uzmanlıklarını Türkiye’nin barışçıl gelişmesinin hizmetine sunmaları mutlaka saygı duyulacak bir özveriydi. Ancak, profesörlerin Türkiye’deki faaliyetlerinin tarihsel değerlendirilmesi sadece bu özveri ile sınırlı kalmamalı. Bu gelişmede Alman malî sermayesinin oynadığı rolün unutulmaması gerekir. Özellikle Deutsche Bank çok yoğun bir şekilde Türkiye’deki Alman profesörlerin durumu ile ilgilenmişti. Deutsche Bank’ın müdürü Petzold, 27 Ekim 1933 tarihinde Berlin’deki Alman klubünde sanayicilere ve büyük sermaye sahiplerine şöyle diyordu: “*Türkiye’nin sanayileşmesinde bilim adamlarının etkisinin büyük olması nedeniyle, Türk biliminin ve eğitim sisteminin Almanya’nın etki alanına olabildiğince sokulması gereklidir*”²⁷. Alman malî sermayesi için bu aşamda önemli olanın, gelişmekte olan ülkelerdeki etkilerini artırmak olduğu bu sözlerden anlaşılmaktadır. 1934’de ise Deutsche Bank Genel Müdürü Weigelt, Türkiye’deki akadeisyenlerin Almanca’yı öğrenmeeri ve Alman metodları ile araçlarını kullanmalarının teşvik edikmesinin önemini vurguluyordu. Bunları Alman mallarının Türkiye’de yaygınlaşmasını sağlayacak alt yapının oluşturulması için atılan adımlar olarak nitelemek te olanaklı. Malî sermayenin amaçlarına ulaşmak için kullandığı başka araçlar da vardı. Örneğin Alman faşizminin baskısından

²⁷ Deutsche Bank Türkiye dosyaları, Genelsekreterlik, Dr. Weigelt, Berlin.

kaçarak, Türkiye’ye yerleşen Alman profesörlerin gerçekleştirdikleri başarılarını Almanya’nın üstün bilimsel gücü olarak tanıtmak gibi. Dünya çapında yürütülen faşist propaganda birtarafa nazi aleyhtarı veya yahudi asıllı bilim adamlarını kötülerken, diğer taraftan da gösterdikleri bilimsel başarıları Almanya’nın başarıları olarak tanıtmaktaydı.

Bu yaklaşım, Almanya Federal Cumhuriyeti’nde İkinci Dünya Savaşı sonrasında da devam etti. Örneğin 1962 yılında Stuttgart’da yayınlanan “Zeitschrift für Kulturaustausch” adlı dergide Christiansen – Weniger isimli ziraat bilimcisi, faşizm döneminde Türkiye’ye sığınmış olan Alman bilim adamlarını “Türk – Alman dostluğunun teşvikçileri ve taşıyıcıları” olarak nitelendirmekteydi. Aynı Christiansen – Weniger, Ankara’daki Ziraat Fakültesini kuran Alman delegasyonunun üyesiydi. Ama, aynı zamanda faşist propaganda ve casusluk faaliyetlerinin de içerisindeydi. Almanya Yurtdışı Koruma Örgütünün 18 Mart 1940 tarihli raporunda, Christiansen – Weniger’in NSDAP tarafından Türkiye’den geri çekilerek, ilhak edilen Polonya’ya gönderilmesi eleştirilmekte ve “*bu kişinin Ankara’da kalarak, bu ülke hakkındaki bilgilerinin Almanya çıkarına kullanılması daha doğru olurdu*”²⁸ denmekteydi. Bu raporun Askerî İstihbarat Teşkilatından gelmesi, Türkiye’deki Alman bilim adamlarının faaliyetlerinin faşist yönetimce hangi yönlerde kullanıldığını açıklamak için herhalde yeterli olur.

Alman faşizminin kültür propagandası Ankara’daki Ziraat Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi’nin ötesinde, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Kamu İşleri Bakanlığı Teknik Okulunda yoğunlaşıyordu. Özellikle Kamu İşleri Teknik Okulu kuruluş aşamasındaki planlarını Almanya’dan almakta ve Fransızca öğrenimden Almanca öğrenime geçmekteydi. Okulun müdürü ve tüm öğretmenleri Almanya’da eğitilmekte ve okulda Alman müfredatı uygulanmaktaydı²⁹. Buna karşılık faşist kültür propagandası Ankara Sanat Akademisi’nde, Fransız ve İngiliz öğretim üyelerinin çokluğu nedeniyle istenilen sonuçları verememekteydi. Savaş sonrasında ise Almanya’nın baskısı üzerine çeşitli nedenlerden dolayı boşalan öğretim üyeliklerine İngiliz profesörlerin alınması engellenebilmişti.

Türkiye’de öğretim veren Alman profesörlerin sayısının yüksekliği, üniversite öğrencilerinin çoğunluğunun yabancı dil olarak Almanca’yı seçmelerine neden oluyordu. Bu da Almanca öğretmenlere olan ihtiyacı artırmaktaydı. Böylelikle Alman Eğitim Bakanlığı, Türkiye’ye sürekli olarak Almanca öğretmeni göndermeye başladı. Almanca öğretmenlerinin ötesinde Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı’nın genelgesi ile büyük kentlerdeki Halkevleri Almanca kursları düzenlemeye başladılar. Bu çalışmalar, 1956 yılında kurulan “Goethe Enstitüleri”nin temelini oluşturdular.

Alman faşizminin bu girişimle, Türkiyedeki eğitim sistemini tamamiyle kontrolü altına alma hedefini güttüğü görülmekte. Bu şekilde, hem ileride devlet içerisinde yönetici fonksiyonları üstlenecek olan kadrolara Alman bakış açısı aşılanmakta, hem de bu kadroların ileride Alman çıkarlarına hizmet etmelerinin yolu açılmak istenmekteydi. Türk öğrencilerin Almanya’daki üniversite ve yüksekokullara alınmalarının ardında yatan düşünce de buydu. 1939 İlkbaharında yurtdışında okuyan Türk üniversite öğrencilerinin ve meslek okulu mensuplarının yüzde sekseni Almanya’da okumaktaydı. Alman faşizmi, Almanya’dan Türkiye’ye geri dönen ve okullarda, teknik enstitülerde, demiryolunda, sanayiî ve madencilikte, ziraiî kurumlarda ve sonuçta devlet aygıtı içerisinde yönetici olan üniversite mezunlarını Türkiye’de de teşvik etmeye devam ederek, etki alanını genişletmeyi başarmıştır.

²⁸ Almanya Dışişleri Arşivi, Pol., No. 61179, S. 40.

²⁹ Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, Abt. f. berufliches Ausbildungswesen, No. 10564 Auslandsangelegenheiten Türkei, Bd. 1, Aralık 1936 – Ağustos 1944, S. 158, 195.

Sanat alanı

19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye, Fransa ve Britanya arasında yapılan antlaşma ile 18 Haziran 1941 tarihinde imzalanan Türk – Alman Dostluk Antlaşması arasında geçen zaman dilimi içerisinde faşist propaganda hem Türk makamları tarafından, hem de ittifak güçlerinin karşı propagandası tarafından çeşitli engellerle karşılaşmıştı. Bu karışık durum karşısında Ankara Büyükelçiliği sanat alanında Alman etkisinin artırılması gerektiğini savunuyordu. Türk tiyatroları şefi Muhsin Ertuğrul’un Lessing’in “Emilia Galotti” adlı parçasını sahnelemek istemesini Alman tarafının kullanması gerektiği belirtiliyordu. Büyükelçilik Basın Ateşesi Schmidt – Dumont, karşı karşıya kalınan karmaşık durum içerisinde Muhsin Ertuğrul’un ‘Emilia Galotti’ adlı parçayı sahnelemek istemesinin önemli bir gelişme olduğunu vurguluyordu. Alman Sefir Kroll, Dışişlerine verdiği raporda “*Alman propagandasının böylesine sert engellerle karşılaştığı bir dönemde bu olay, Alman rejisörlüğünün, sanatının ve organizasyonunun tanıtılması için kaçırılmaması gereken bir fırsattır*” demektedir³⁰. Reji kitapları, kostümler, dekorasyonlar ve programlarla ilgili telif haklarının kullanılmasından bu şekilde vazgeçildi. 1935’te Profesör Ebert’in Türk Millî Eğitim Bakanlığı’na danışman olarak verilmesi ve Ebert’in uzun yıllar Ankara Sanat Okulunda Türk tiyatrocularını eğitmesi, sonuç vermeye başlamıştı.

İmzalanan dostluk antlaşmasından sonra Büyükelçilik, “Don Carlos”u ve Hauptmann’ın sekseninci doğum gününe atfen “Meslektaş Cramton”u sahneleyen Muhsin Ertuğrul’u Almanya’ya davet etti ve daha yoğun bir şekilde desteklemeye başladı. Erna Sack ve Esther Rethy gibi sanatçılar Türkiye’de sahne almaya ve Alman yayınevleri Türk tiyatrolarına opera partitülerini satmaya başladılar. 23 Haziran 1942’de Schmidt – Dumont gelişmeleri “*artık her şey daha rahat yapılabilmekte ve propagandamızın gelişmesi için temeller atılabilmekte*” cümlesiyle yorumlamaktaydı. O dönemde Ebert’in yanısıra, Ankara Devlet Konservatuari’nin kuran Paul Hindemith ve Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası’nı kuran ve yöneten Ernst Prätorius gibi isimlerde Türkiye’de sanat alanında çalışmaktaydılar. Ancak faşist propaanda aygıtı, bu iki onurlu sanat adamını amaçlarına alet etmeyi hiç bir zaman başaramadı.

Alman derneklerinin rolü

Türkiye’de kurulan Alman dernekleri, faşizm döneminde Nasyonalsosyalizmin ve “Avrupa’nın kurulmakta olan yeni düzeninin” propagandası için kullanıldılar. Bu derneklerin yanısıra, Almanya’da Şubat 1928’de Türk ticaret burjuvazisi ve Alman sanayi tekelleri tarafından kurulmuş olan “Almanya için Türk Ticaret Odası (Türkische Handelskammer für Deutschland)” ile 1934 yılında kurulmuş olan “Alman Şark Derneği (Deutscher Orient Verein)” propagandaya Almanya’dan destek sağlıyorlardı. Özellikle Orient Verein, Alman faşizminin ekonomik ve kültürel alanlarda Yakın Doğu ülkelerindeki etkisini artırma için yoğun çalışmalarda bulunuyordu. Derneğin ülkeler komisyonları arasında, bir “Türkiye Komisyonu” da vardı. Bu komisyonun başkanlığını, Alman tekeli sermayesinin Türkiye’ye açılmasında merkezî rol oynayan Deutsche Bank’ın Genel Müdürü Weigelt yürütmekteydi. Dernek “Şark Haberleri” adlı bir yayın çıkartmaktaydı. Yayın organının yöneticisi Dr. Reinhard Hüber’di. Hüber, İkinci Dünya Savaşından sonra, faşizan Orient Verein’in devamı olan “Yakın ve Ortadoğu Derneği”nin yöneticisi oldu ve faşizan yayıncılık faaliyetlerine 1945’den sonra da devam etti. Orient Verein’den önce 1919 yılında kurulan “Asya Savaşçıları ve Şark Dostları Birliği (Bund der Asienkämpfer und Orientfreunde)” Alman gençlerinin

³⁰ Kroll’ün 21 Kasım 1940 tarihli raporu, Dışişleri Arşivi.

ilgisini, Alman ordularının Birinci Dünya Savaşı esnasında Yakınoğu’da yürüttükleri askerî çalışmaların ruhu çerçevesinde, Yakınoğu’ya çekme görevini üstlenmişti.

Türkiye’deki ilk Alman derneği, 1847’de Böhmen’li, Alman camcılar tarafından kurulmuş “Teutonia” idi. Türkiye’de yaşayan Almanların toplumsal odak noktası haline gelmiş olan Teutonia derneği, zamanla Alman tekeli sermayesinin kontrolü altına girdi. Bu adım NSDAP tarafından da desteklendi. 1933 yılına kadar aktif olan “Alemannia” ve “Deutscher Ausflugsverein” gibi dernekler fesh edilerek, üyeleri Teutonia’ya alındı. 1933’de derneğin başkanlığına Deutsche Bank İstanbul müdürü Weidtmann getirildi. Alman kolonisinin başında ise tersane müdürü Mewes durmaktaydı³¹. Mewes aynı zamanda NSDAP Yurtdışı Örgütünün İstanbul grubunun da başındaydı. Türk yasalarının, yabancılara siyasal dernek kurmalarını yasaklamasına rağmen – bu yasak sadece sol örgütlere karşı kullanıldı – NSDAP grubu yıllarca Teutonia dernek lokalinde propaganda toplantıları düzenledi. Bu toplantılar Türk polisinin bilgisi dahilinde yapılmaktaydı. Ancak Dışişleri Bakanlığı’nın olayı öğrenmesinden sonra ve Teutonia derneğinin kapatılmasını engellemek amacıyla, partinin propaganda toplantıları sadece konsolosluk binasında yapılmaya başlandı. Ama, partinin yan kuruluşu olan “Kraft durch Freude”nin 14 günlük toplantılarına devam edildi. Zamanla “savaş örgütü” haline dönüştürülen NSDAP parti örgütü, 941’de ilişkilerin düzelmesinden sonra, Teutonia derneğindeki propaganda faaliyetlerine daha yoğun bir şekilde devam etti.

1954 yılında Teutonia derneği, Türk hükümetinin 1944 yılında kamulaştırdığı binasını geri aldı. Dernek bundan sonra adını “Alman Klübü (Deutscher Klub)” olarak değiştirdi ve sonraları kurulan sayısız “Türk – Alman Dostluk Derneklerine” örnek oldu. Bu çerçevede Bonn’da kurulan “Alman – Türk Toplumunu (Deutsch – Türkische Gesellschaft)” kuruldu. İlk yönetim kurulunda FDP’li Federal Şansölye Vekili Mende’nin de olduğu derneğe, Adenauer ve Hess gibi isimler de üye oldular. Bu kuruluşun kurucu üyelerinden Johannes Bergius, bu tip dernekler hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştu: *“Bu kuruluşun avantajı, gayri resmî olmasıdır. Bu şekilde bağımsızlığını korur ve değişen politik yönlerden etkilenmez. Ama Federal makamların ve Federal Parlamento’nun desteği sayesinde, çalışmaları için iyi bir temele sahiptir”*³².

Alman faşizminin Türkiye’de yoğunlaştırdığı propaganda faaliyetlerinin etkileri, tek tek ele alınan bölümlerde açıklandı. Ancak sonuç olarak, yürütülen faşist propagandanın temel hedefine, yani Türkiye Cumhuriyeti’nin Akis Devletleri yanında savaşa sokulması başarısız oldu. Türkiye’deki egemen güçler, Büyük Britanya ile olan ve daha sonra ABD ile gelişen ilişkilerini bitirmeye yanaşmadılar. Bu ilişkiler, ülkenin bağımsızlığına karşı büyük bir tehlike olan Alman faşizmi karşısında denge unsuru olarak kullanıldılar. Alman faşizminin propagandasına, ittifak güçlerinin geliştirdiği karşı propaganda ile politik ve askerî gelişmeler önemli bir engel teşkil ettiler. Alman ordularının Sovyetler Birliği’ndeki ağır yenilgilerini uzun vadede en başarılı propaganda bile gizleyemedi.

Ancak diğer taraftan Alman faşizminin yürüttüğü propaganda, Türkiye’nin – özellikle 1940/41 yıllarında – Büyük Britanya ve Balkan Entente Devletlerine karşı olan tavrını olumsuz yönde etkiledi. Türkiye, Alman faşizminin Orta Doğu ve Arap ülkelerine yönelik olan propaganda ve casusluk faaliyetleri için önemli bir merkez oldu. Türkiye’nin, Almanya’nın etki alanına girmesinde, Türkiye’nin 1930’lu yılların ortalarından itibaren değişen Sovyetler Birliği siyasasının etkisi olduğu muhakkak. Faşist orduların, Sovyetler Birliği’ne saldırdığı dönemde, Türkiye’nin Alman silah sanayine hiç te küçümsenemeyecek desteği olmuştur.

³¹ Orient – Nachrichten, 1939, S. 138.

³² Johannes Bergius, Aus dem Arbeitsgebiet der Deutsch – Türkischen Gesellschaft, S. 224.

Tüm bu ilişkileri geliştirmekte olan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin iç politikası ile de bağlantılı olarak görmek gerekir. Ancak, bu konu başka bir araştırmanın içeriği olmalı. Bu elinizdeki araştırmanın vurguladığı asıl nokta ise, Türkiye’nin Alman Faşizmi ile olan ilişkilerinden sonra izlemeye karar verdiği yoldur. Türkiye, bağımsız ve demokratik ülke olmak yerine, tekellerin egemenliğindeki ülkelerin yanında, onların pazarı olarak yer almaya karar vermiştir. Faşist propagandanın belki de en önemli etkisi, işte bu yönde olmuştur.

